MUNI
ARTS

Paleografie

Pojem a definice

Věda, která se zabývá dějinami písma.

- *palaios* (řec.) = starý
- *grafein* (řec.) = psát

Průvodní okolnosti s vývojem písma: dějiny knih a knihoven; další typy písemností, vzdělání, organizace kanceláře atd.

Latinská paleografie – latinské písmo – od antiky do současnosti.

MUNI ARTS

Členění paleografie

Podle písma:

- latinská
- řecká
- slovanská

Podle chronologického členění:

- středověká
- novověká

Další vymezení:

- paleografie nápisů
- paleografie úředních písemností (listin)
- paleografie knižních písem

MUNI ARTS

Předmět paleografie

- Písma rukopisná (písma tvořená bezprostředně lidskou rukou).
- Písmo nápisové (spolupráce s epigrafikou).
- Písma tisková (zejména v novověku) – vztah mezi psaným a tiskovým písmem.
- Písmo psacích strojů.
- Těsnopis, slepecké písmo, Morseovo písmo atd.

MUNI ARTS

Cíle paleografie

Číst a správně přepisovat písma.

Časové a případně i místní zařazení písem všeho druhu:

- Poznání a evidence tvarů zkoumaného písma – klasifikace.
- Rozlišování písařských rukou.

Vysvětlení příčin vzniku a vývoje jednotlivých kategorií, druhů, typů a variant písma.

MUNI ARTS

Vztah paleografie k jiným disciplínám

Diplomatika – studium písma listin a úředních písemností.

Kodikologie – studium knižních písem.

Epigrafika – vyčlenění kvůli technickým předpokladům (tzv. epigrafické – kámen, kov, dřevo apod. - versus paleografické látky).

Papyrologie – psací látka (papyrus) – řecké, latinské a koptské texty (antika).

Grafologie – psychologie písma (výhrada, že je to pseudověda).

Písmoznalectví – soudní a kriminální grafologie.

MUNI ARTS

Vývoj oboru

- Ecole des chartes (1821) – výchova archivářů a knihovníků.
- Léopold Delisle – 1874-1905 vedl Národní knihovnu v Paříži (centrum paleografických studií).
- Wilhelm Wattenbach (1819-1897) – pracoval v MGH – vydal Schriftwesen im Mittelalter.
- Ludwig Traube (1861-1907) – profesor v Mnichově – věnoval se knižnímu písmu.
- Paul Lehman (1884-1964) a Bernhard Bischoff (1906-1991) – nástupci Traubeho v Mnichově.
- Leo Santifaller (1890-1974) – rakouský historik, novověká paleografie.

MUNI ARTS

Vývoj oboru

- Gustav Friedrich – jeho habilitace „Učebná kniha paleografie latinské“ (1898).
- Václav Vojtíšek (1883-1974) – „Písaři radních manuálů Nového města pražského v 16. století“ (1911).
- Bertold Bretholz (1862-1936) – „Lateinische Paläographie“ (1912).
- Alexander Húščava (1906-1969) – „Dejiny a vývoj nášho písma“ (1951).
- Pavel Spunar (1928) – „Česká bastarda“ (1952).
- Jiří Pražák (1926-2002) – klasifikace a terminologie písem.
- Jaroslav Kašpar (1929-2014) – novověká paleografie.

MUNI ARTS

Psací látky

Voskové tabulky (destičky).

Papyrus – rostlina šáchor papyrový.

Pergamen – zvířecí kůže.

Papír.

Psací náčiní: stylus (rydlo), rákosové pero (*calamus*), ptačí brk, inkoust.

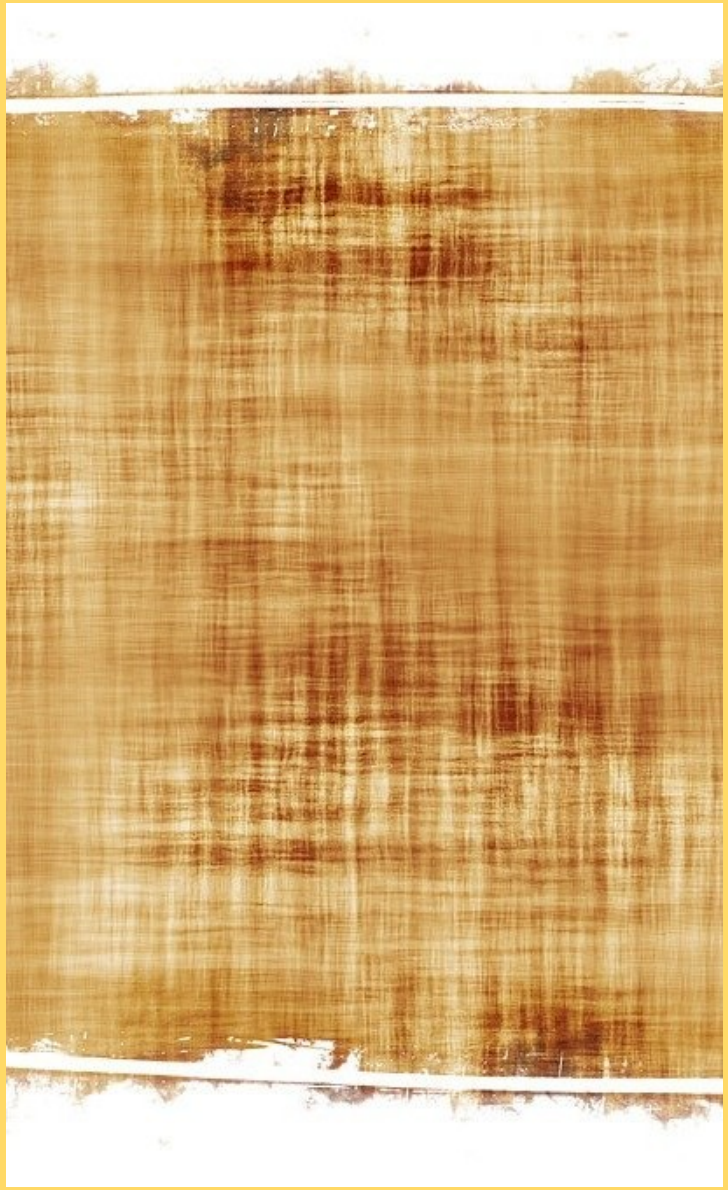

Papyrus

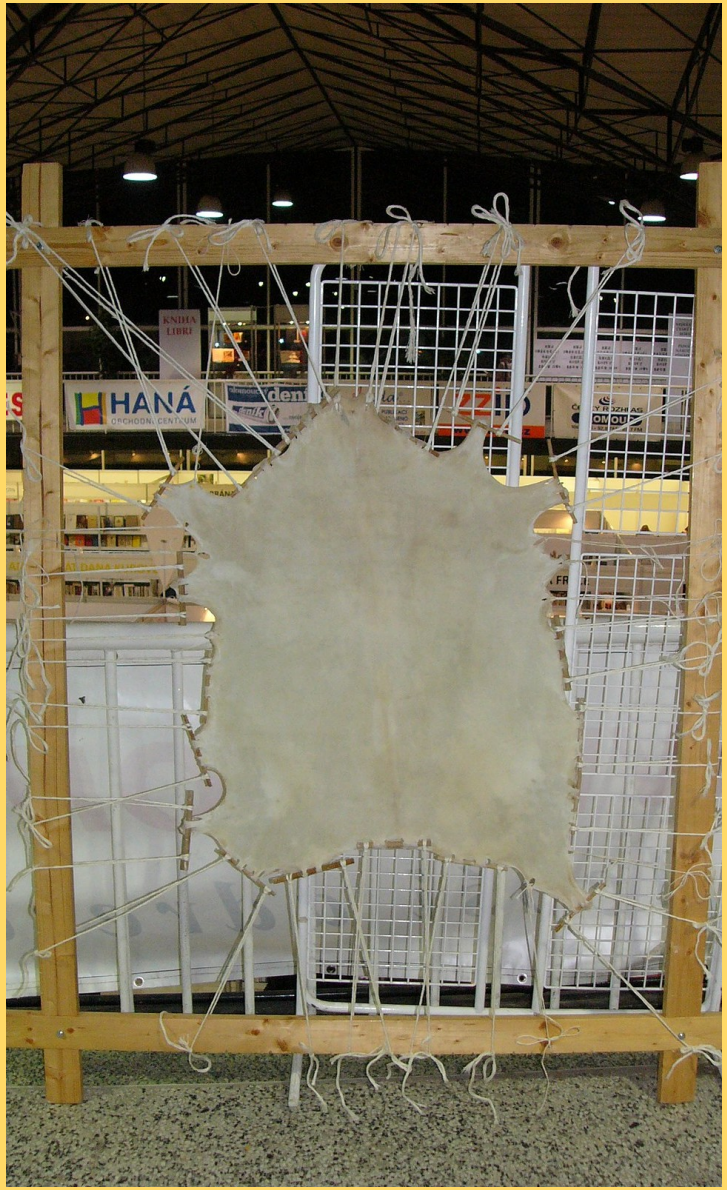

Pergamen

Terminologie – struktura písmen

- Tvar (forma) – jedno a totéž písmeno může mít různé, někdy velmi odlišné tvary.
- Modul – obecný údaj o velikosti písmen (vztah výšky a šířky).
- Duktus – označuje zpravidla způsob psaní jednotlivých písmen.
- Váha písma – zachycuje sílu jednotlivých tahů.

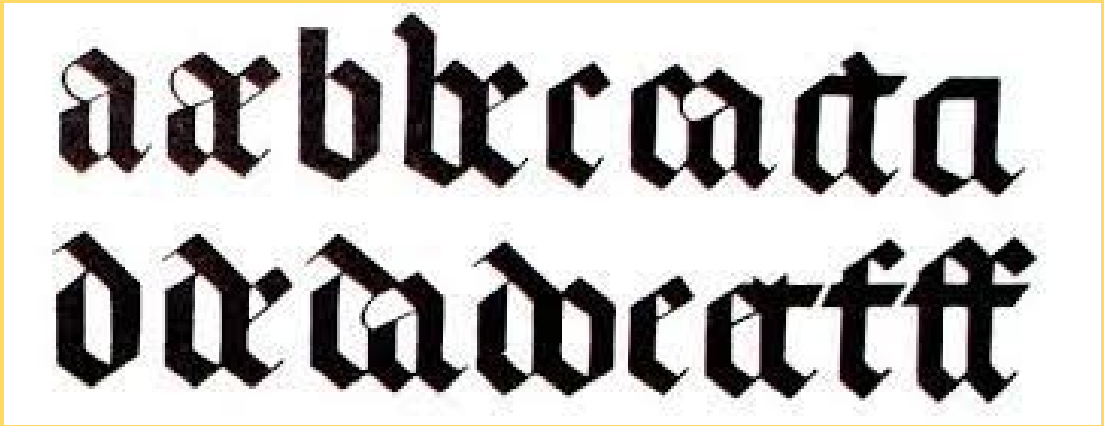

MUNI ARTS

Obecná charakteristika písma

- **majuskula** a **minuskula** – rozlišení podle toho, zda lze vepsat do dvou, nebo do čtyř linek.
- kurzivnost písma (kurzíva, polokurzíva), užitkové písmo
- vzorové písmo (ideální model)
- elementární písmo (užíváno k výuce psaní)
- kreslené písmo

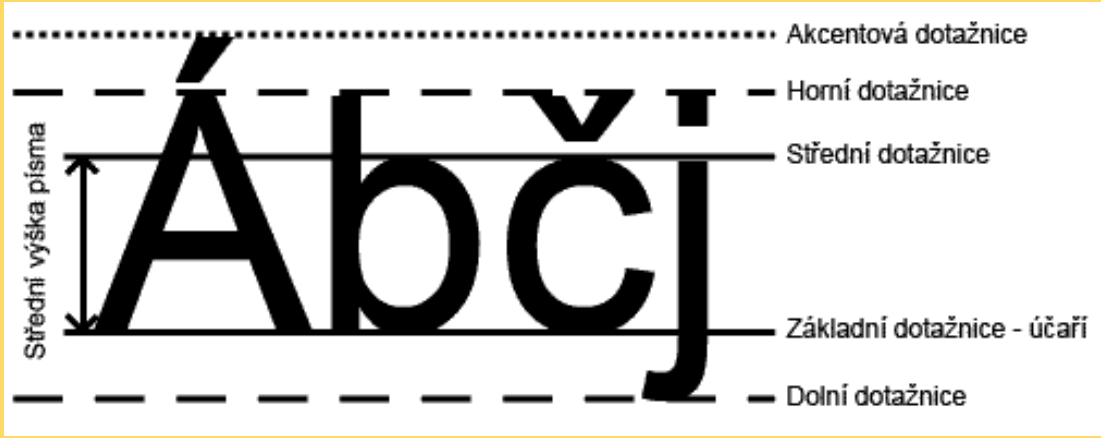

MUNI ARTS

Popis písmen

Unciála

Kapitála

Jednobříškové „a“

Dvoubříškové „a“

Dlouhé „s“

Zkratky

Ligatury – spojení sousedních písmen (= grafický celek).

Suspenze – ponechává se charakteristické počáteční písmeno (eventuálně zevnitř slova), vynechává se konec slova.

Anno Domini → A. D.
debet → deb.
et cetera → etc.

Kontrakce – vypouští se ze slova jedno nebo více písmen. Zvláštní podskupina *nomina sacra*:

Iesus Christus → ihs xps
omnipotens → omps

Pomocí znaků zvláštního významu

Ligatury

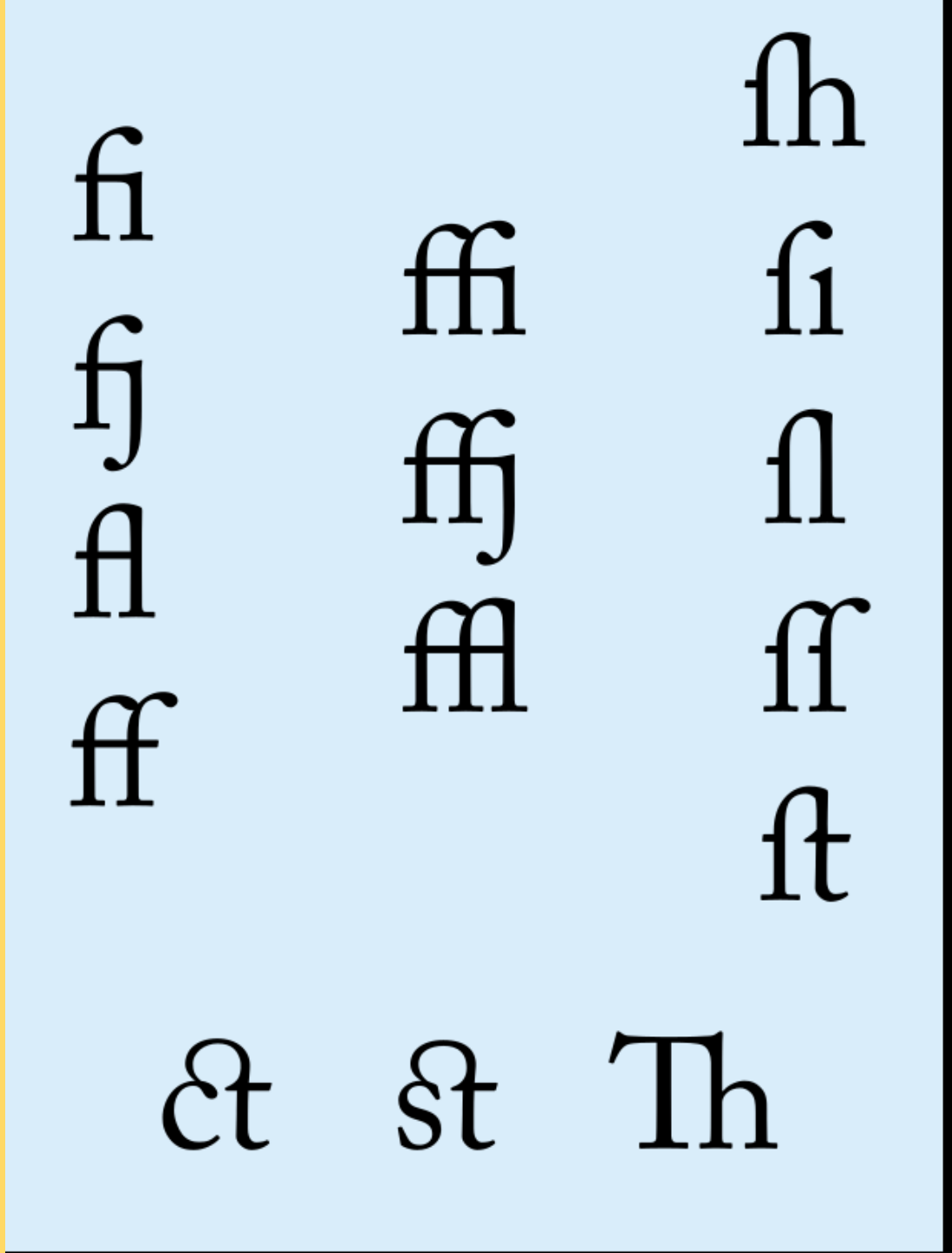

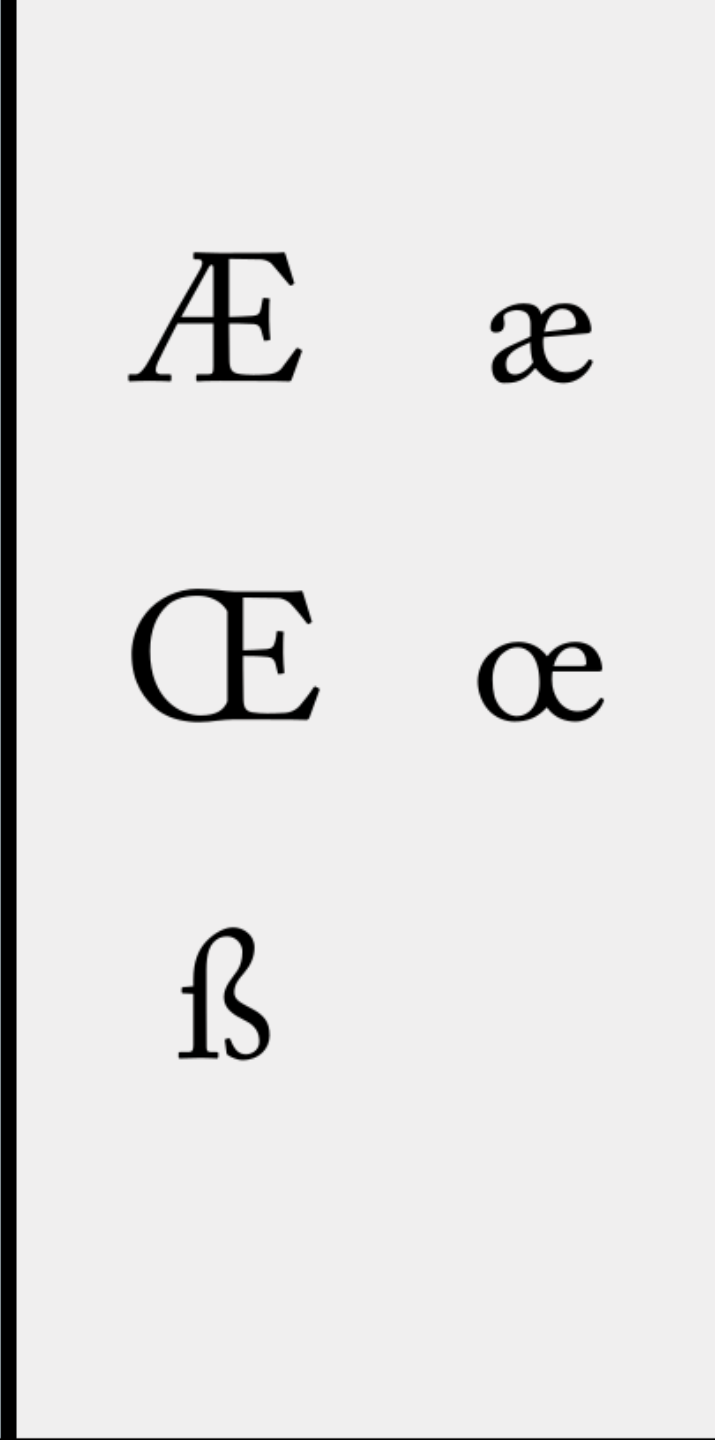

Zkratky pomocí znaků

	(p) per	VIII
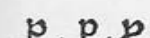	(p) per	XII-XV
	(p) perticas	X
	(p) *pertiche*	XVI p.
	(p) pulvis (abbr. med.)	XVI
	(p) pulverisare (abbr. med.)	XVI
	(p) *Postilla*	XIV f.
	(p) prae	VIII-XV
	presbyter, - praepositus	XII
	(p) prae	XI m.
	(p) prae	VIII-X
	(p) praesentia [bona]	XIII m.
	(p) psalmus	XIII
	(p) praefatus, - praefati, etc.	XVII p.
	(p) pro	VIII
	(p) pro (irländ. Schrift)	IX p.
	(p) pro	IX
	(p) pro	XI f.
	(P) Pro	XIII f.
	(p) pro	XII p.
	(p) propter	XIV
	(p) patet	XV m.
	(p) patent, - patet	XIV-XV
	(p) praeest	XIII p.
	(par) probatur	XIV p.
	(p) post	IX
	(p) primus, - post, - psalmus	XIV
	(p9) per consequens	XIV f.
	(pa) propterea, - prima, - pura	XV p.
	(pa) praeterea	XIV
	(pa) prima, - puta	XII-XIV
	(pa) primam	XV
	(pia) prima	XV f.

Cappelli online

https://www.adfontes.uzh.ch/en/ressourcen/abkuerzungen/cappelli-online/characters/up/1

https://abbreviationes.net/servers.html

Vývoj latinského písma

Antika	Středověk	Novověk
• Kapitála, Unciála • Starší a mladší římská kurziva	• Tzv. národní písma • Karolínská minuskula • Gotická písma • Humanistické písmo	• Novogotická písma

MUNI ARTS

Antika

Kapitála – zejména písmo nápisové

Mladší římská kurziva – 3.-6. stol.

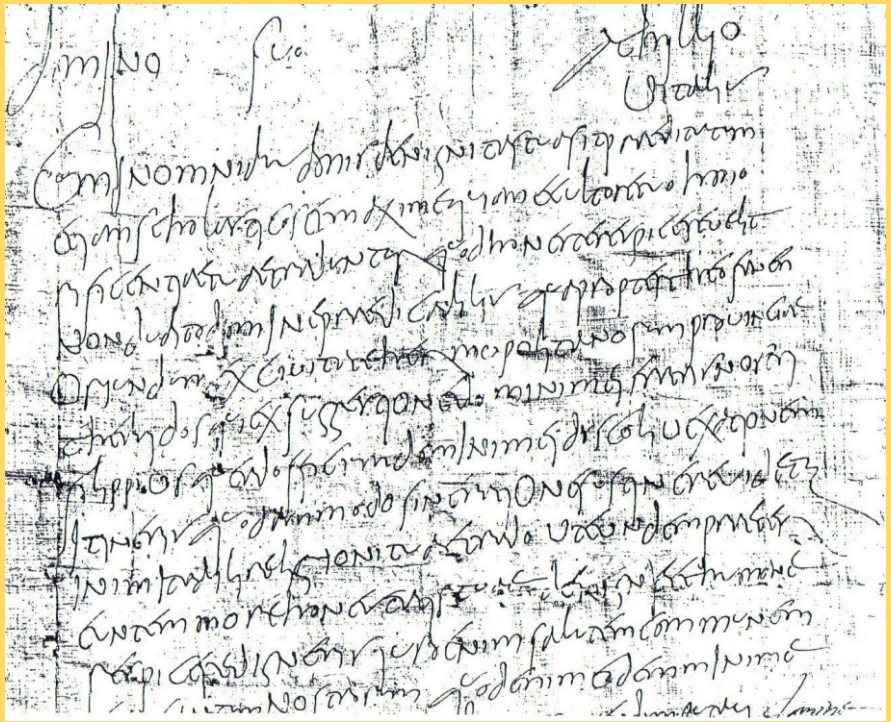

Unciála

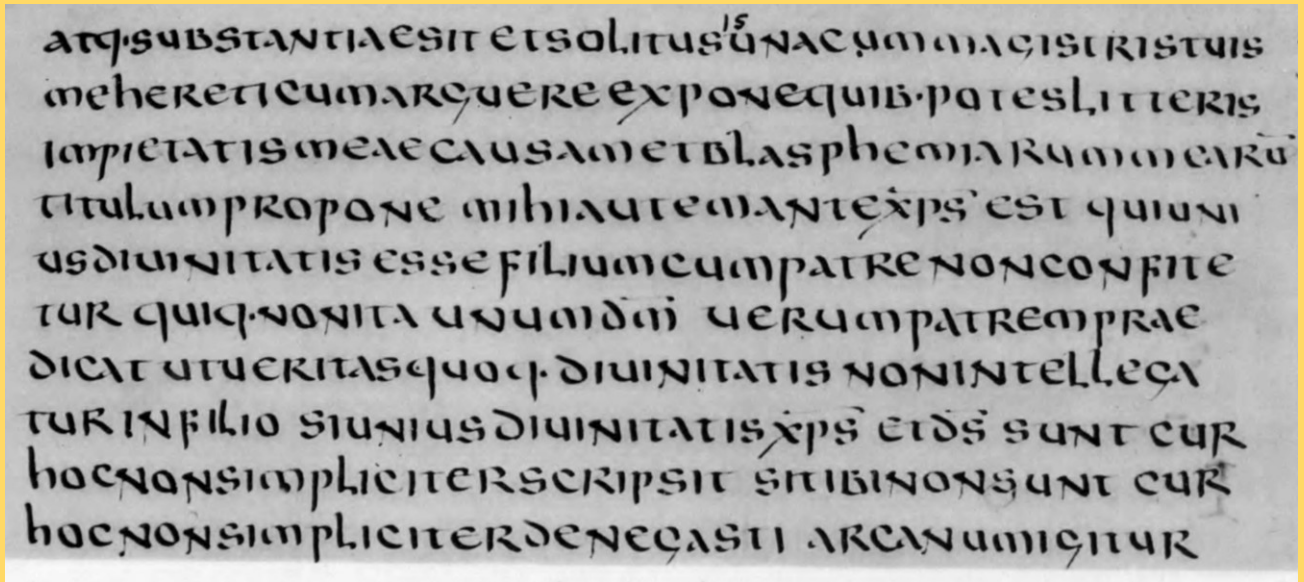

Středověk

- Tzv. národní písma
  - Merovejské písmo
  - Langobardské písmo
  - Kuriála (papežská kurie a Řím)
  - Ostrovní písma (insulární)

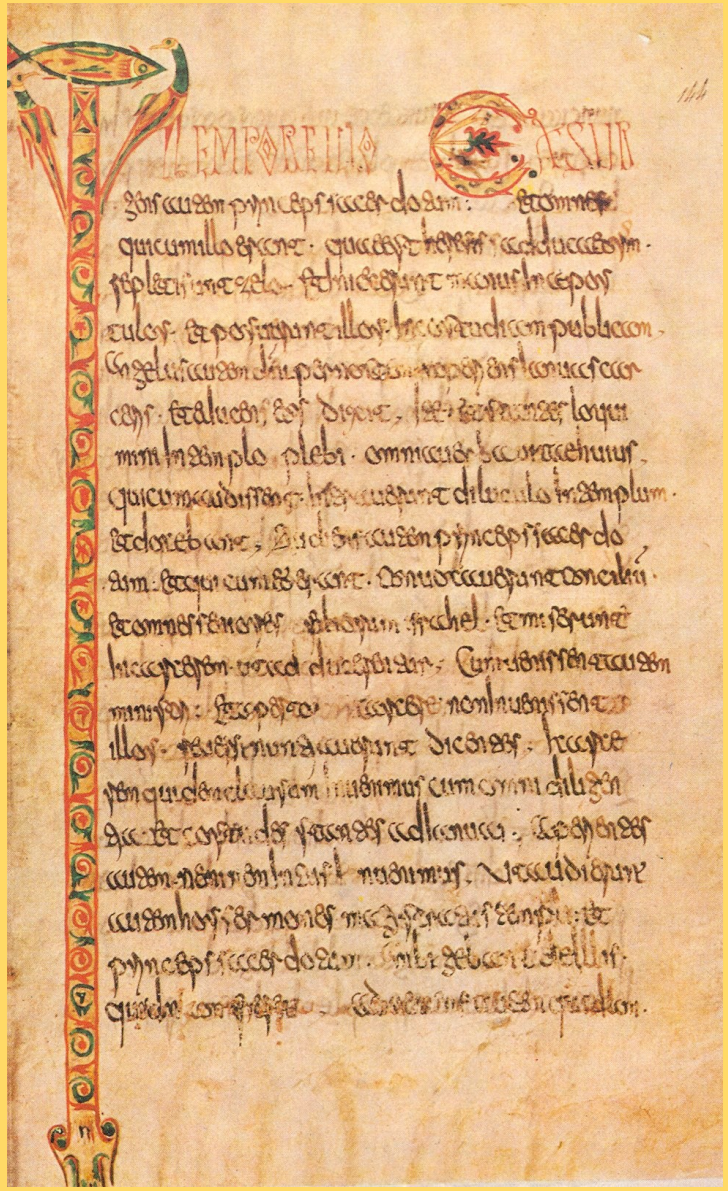

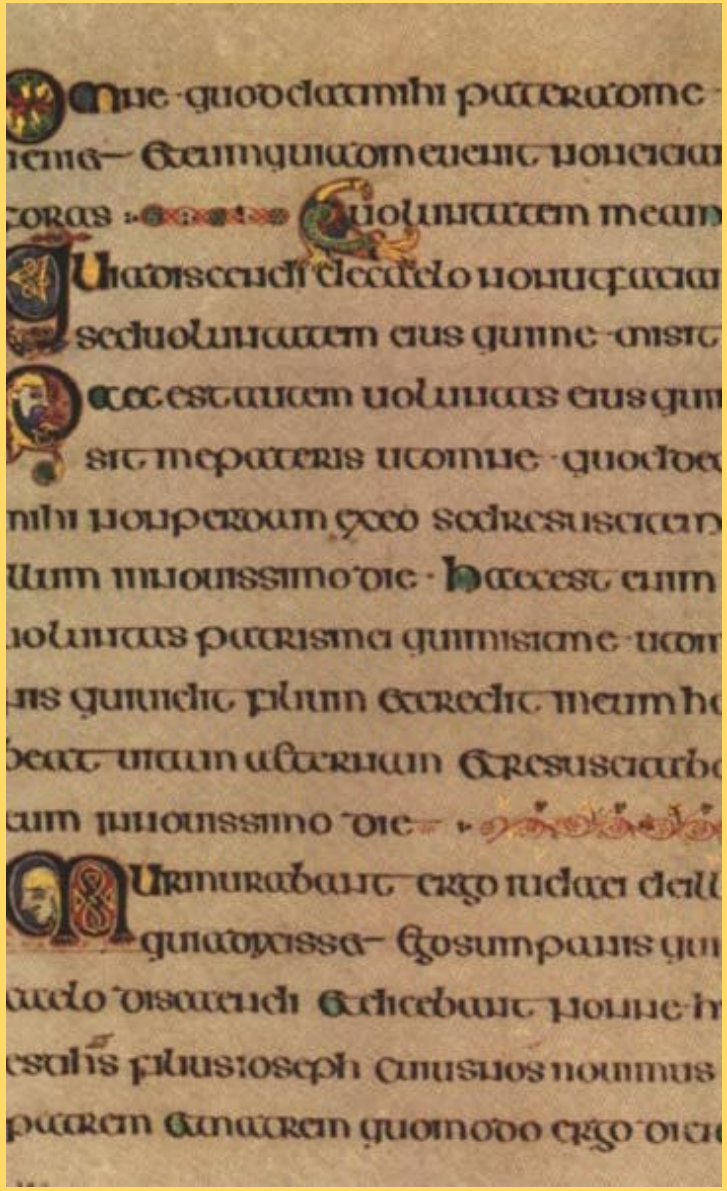

Středověk

Karolínská minuskula – písmo vzpřímené a zaoblené, poměrně málo zkratek. Postupně nahrazuje tzv. národní písma.

- Diplomatická minuskula
- Knižní písmo

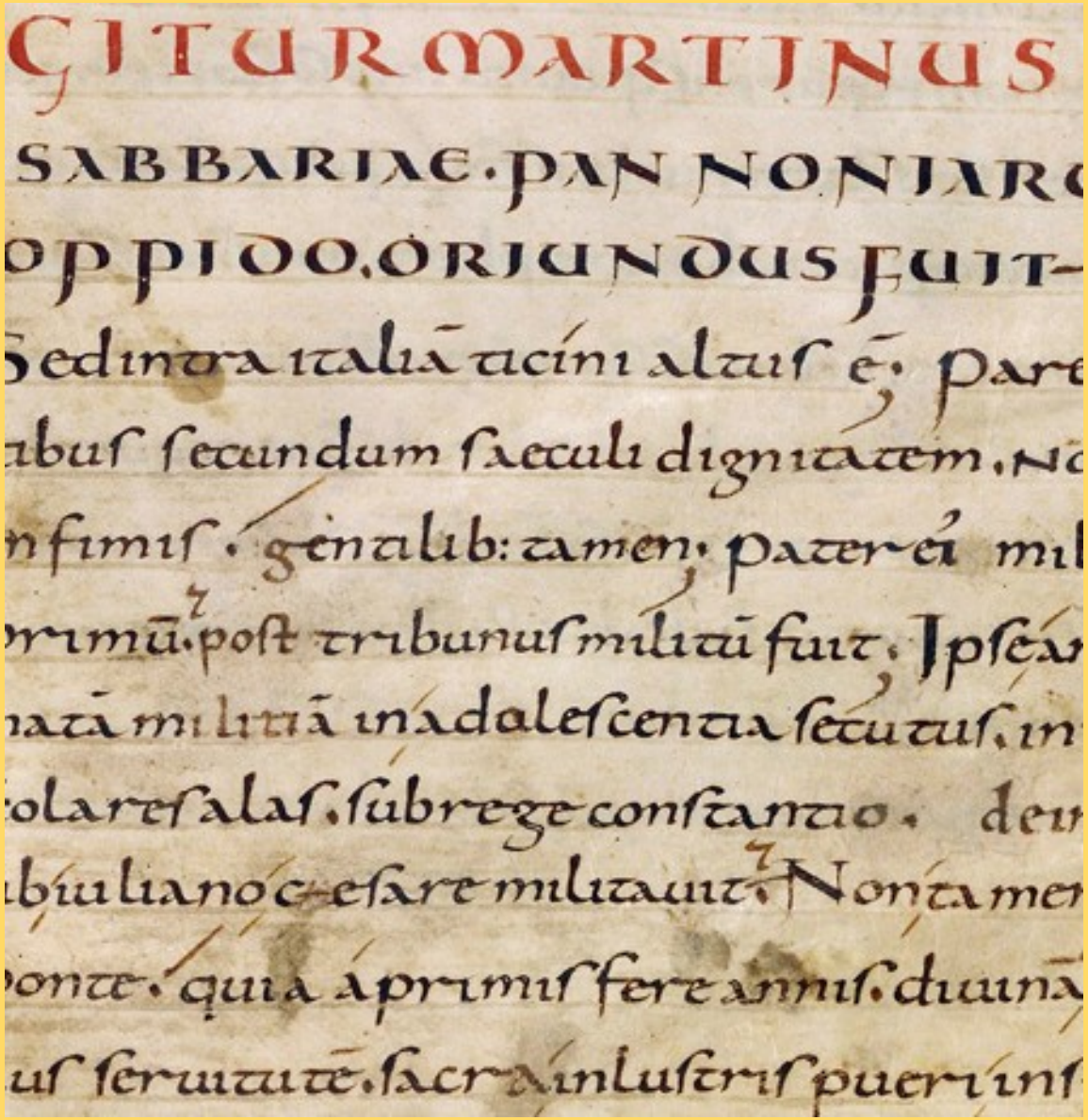

Karolínská minuskula

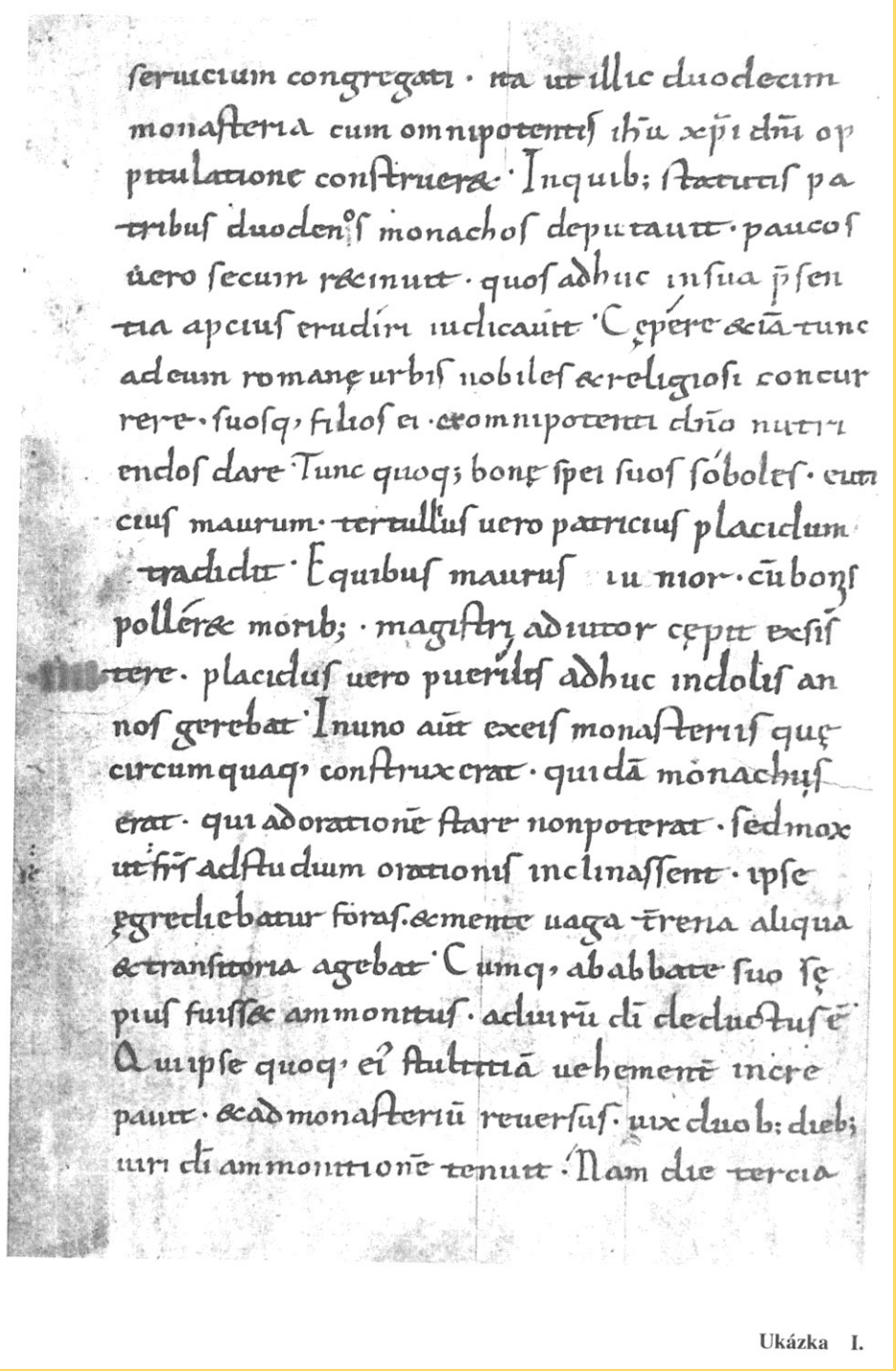

seruicium congregati · ita ut illic duodecim
monasteria cum omnipotentis ihu xpi dni op
pitulatione construerae · In quib; statutis pa
tribus duodenos monachos deputauit · paucos
uero secum reeinuit · quos adhuc in sua psen
tia apcius erudiri iudicauit · Cepere etiam tunc
ad eum romane urbis nobiles et religiosi concur
rere · suosq; filios ei · et omnipotenti dno nutri
endos dare · Tunc quoq; bone spei suos soboles · euti
cius maurum · tertullius uero patricius placidum
tradidit · Equibus maurus iunior · cum bonis
pollere moribus · magistri adiutor cepit exsis
tere · placidus uero puerilis adhuc indolis an
nos gerebat · In uno aut ex eis monasteriis que
circumquaq; construxerat · quidam monachus
erat · qui ad orationem stare non poterat · sed mox
ut fres ad studium orationis inclinassent · ipse
egrediebatur foras · et mente uaga terrena aliqua
et transitoria agebat · Cumq; ab abbate suo se
pius fuisset ammonitus · ad uirum dei deductus est ·
Qui ipse quoq; eius stultitiam uehementer incre
pauit · et ad monasterium reuersus · uix duobus diebus
uiri dei ammonitionem tenuit · Nam die tercia

Ukázka I.

Středověk

- **Gotická písma** (lomení dříků)
  - textura – kaligrafická gotická minuskula, velmi pravidelná, až do novověku.
  - gotická minuskula – poněkud uvolněnější než textura.
  - gotická kurziva – pro rychlejší psaní.
  - křížená písma – mezi minuskulou a kurzivou – bastarda:
    - kaligrafická bastarda
    - zběžná bastarda

MUNI ARTS

Textura

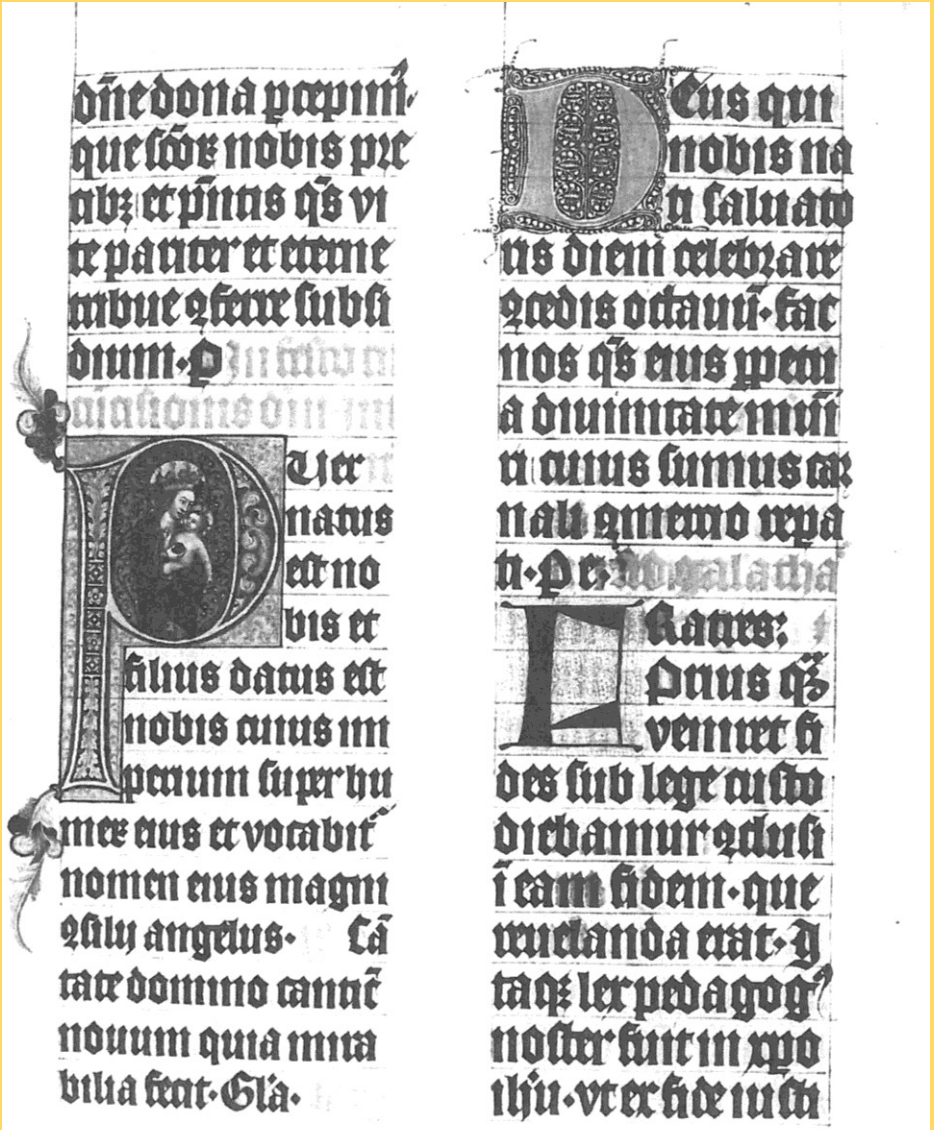

Ukázka XVI.

Gotická kurziva

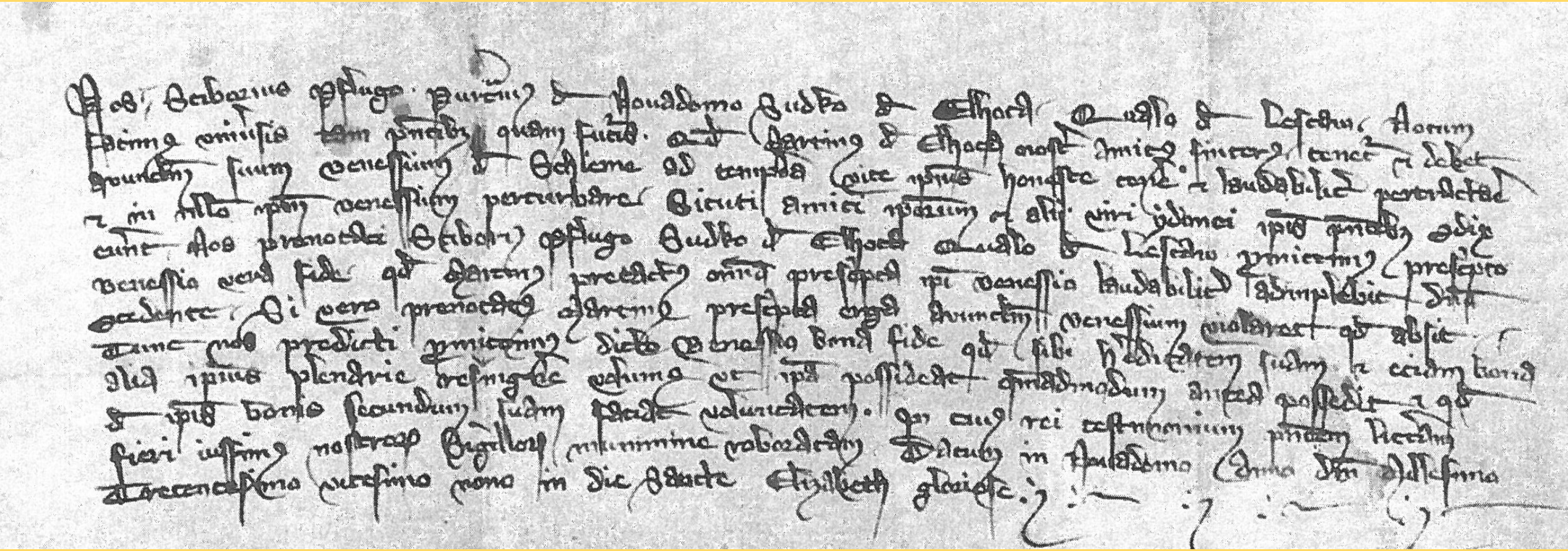

Paleogr. čítanka, ukázka XI.

Gotická polokurziva / bastarda

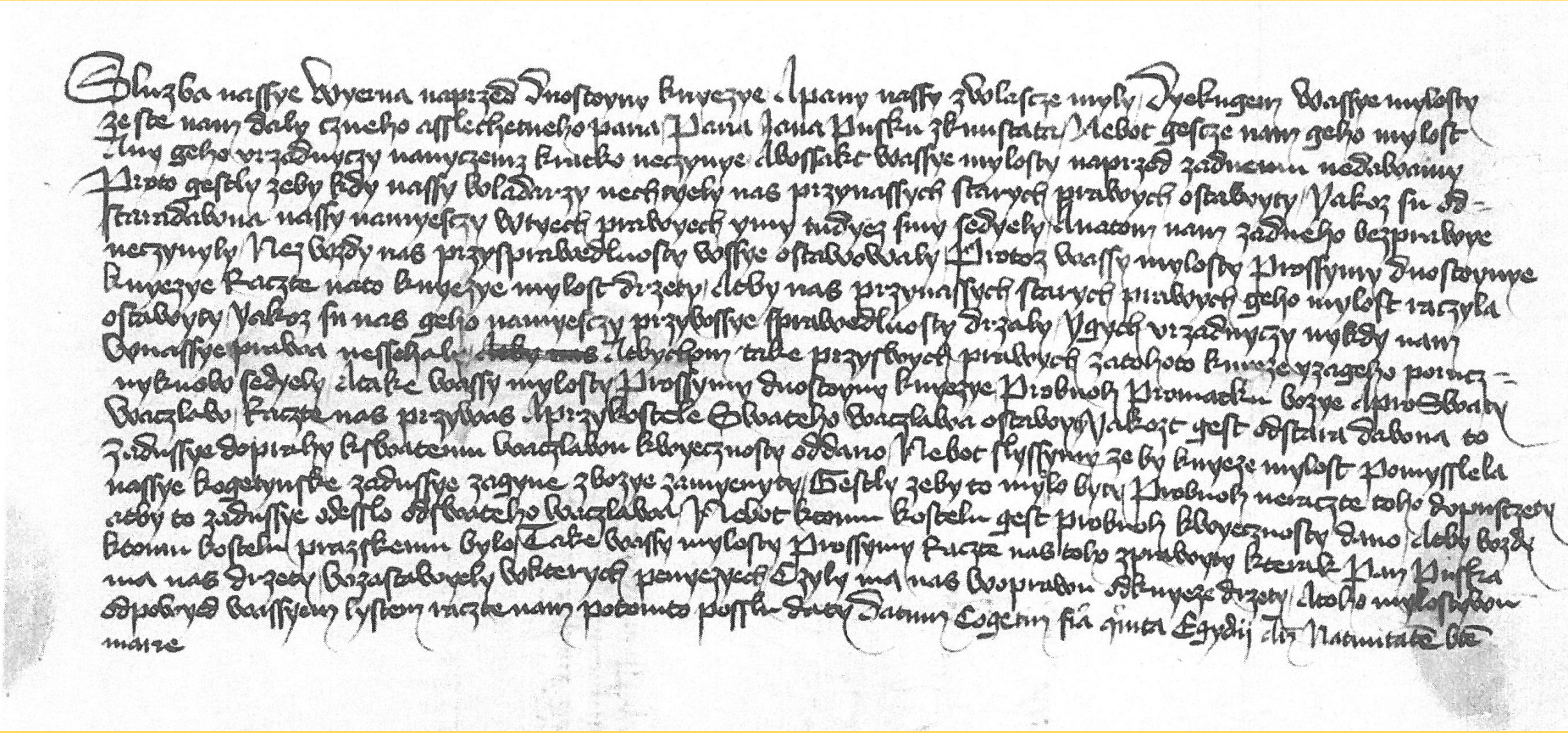

Paleogr. čítanka, ukázka XLIII.

Bastarda

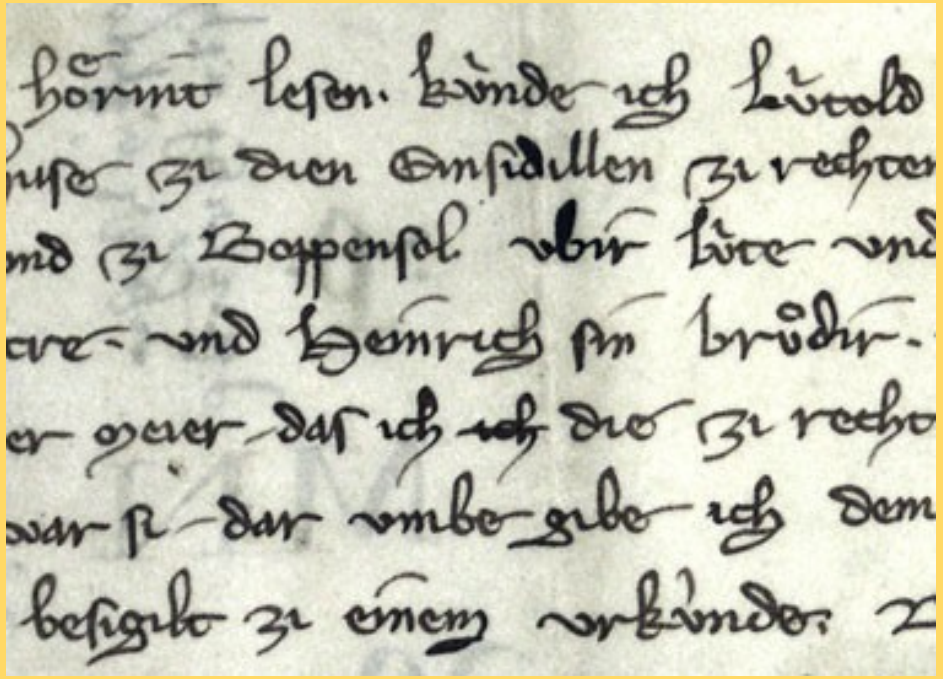

Gotická kurziva

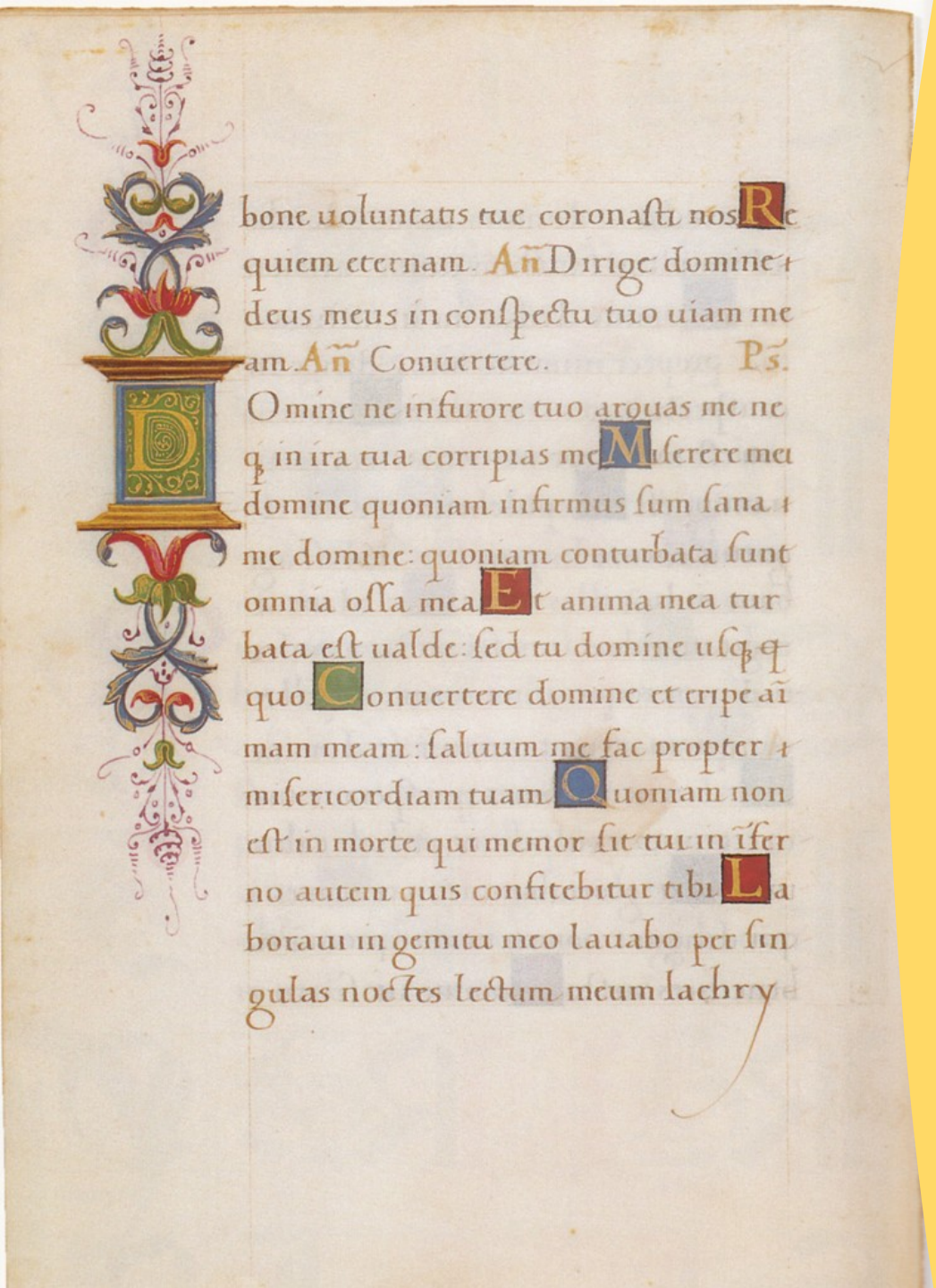

Středověk

Humanistické písmo – vědomé formování nového písma (od 14. století v Itálii). Napodobování karolinské minuskuly a antické kapitály.

Humanistické písmo

bone uoluntatis tue coronasti nos Re
quiem eternam. An Dirige domine
deus meus in conspectu tuo uiam me
am. An Conuertere. Ps.
Domine ne in furore tuo arguas me ne
q in ira tua corripias me Miserere mei
domine quoniam infirmus sum sana
me domine: quoniam conturbata sunt
omnia ossa mea Et anima mea tur
bata est ualde: sed tu domine usq q
quo Conuertere domine et eripe ai
mam meam: saluum me fac propter
misericordiam tuam Quoniam non

Karolinská minuskula

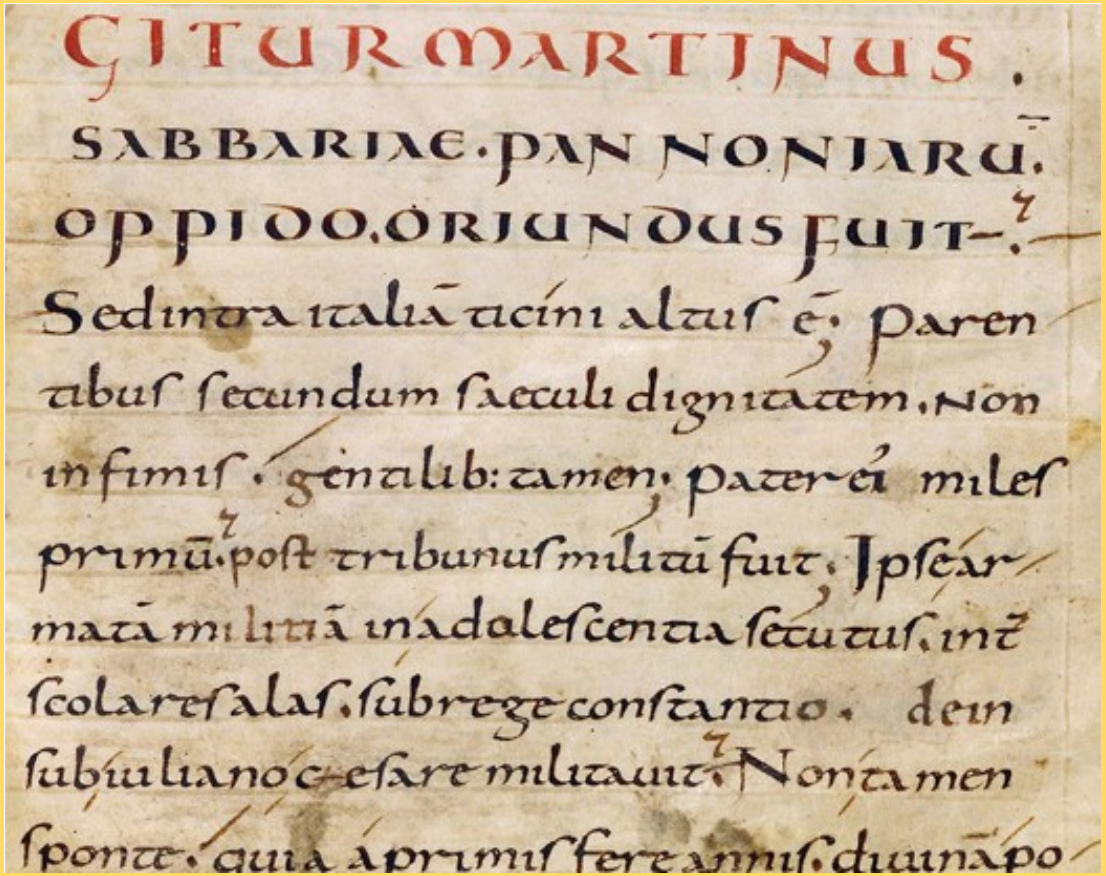
GITUR MARTINUS.
SABBARIAE. PANNONIARU.
OPPIDO. ORIUNDUS FUIT.
Sed intra italiā ticini altus ē. paren
tibus secundum saeculi dignitatem. Non
infimis. gentilib: tamen. pater ei miles
primū. post tribunus militū fuit. Ipse ar
matā militiā in adolescentia secutus. int
scolares alas. sub rege constantio. dein
sub iuliano cesare militauit. Non tamen
sponte. quia a primis fere annis. diuinā po

MUNI
ARTS

Novověk

- Novogotické písmo (pro texty v „národních“ jazycích):
  - „kreslené“ písmo (majuskula + minuskula)
  - psané písmo:
    - polokurzivní (majuskula + minuskula)
    - kurzivní (majuskula + minuskula)
- Humanistické písmo (pro latinské texty):
  - „kreslené“ písmo (majuskula + minuskula)
  - psané písmo:
    - polokurzivní (majuskula + minuskula)
    - kurzivní (majuskula + minuskula)

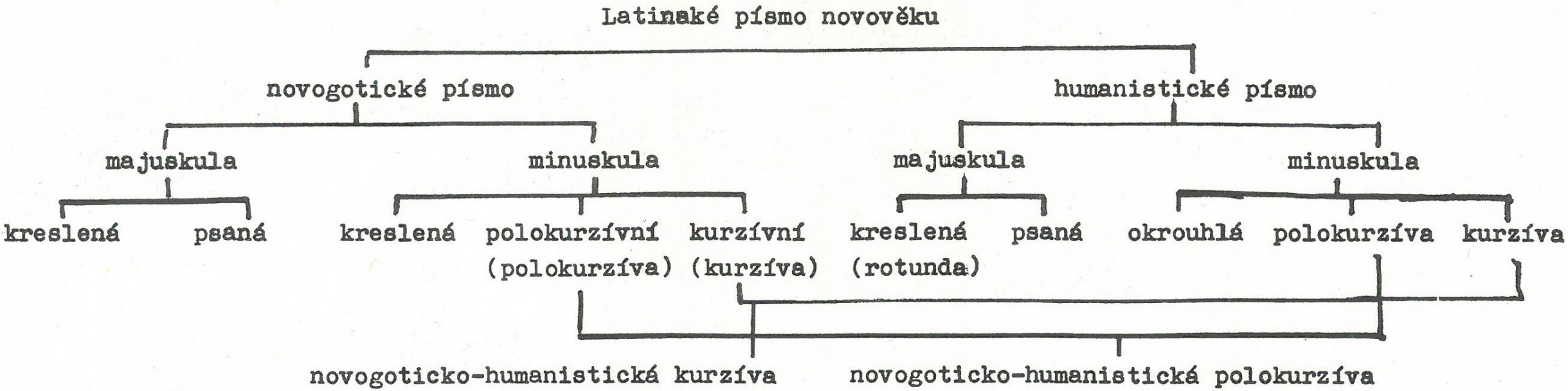
Latinské písmo novověku
novogotické písmo
humanistické písmo
majuskula
minuskula
majuskula
minuskula
kreslená
psaná
kreslená
polokurzívní (polokurzíva)
kurzívní (kurzíva)
kreslená (rotunda)
psaná
okrouhlá
polokurzíva
kurzíva
novogoticko-humanistická kurzíva
novogoticko-humanistická polokurzíva

MUNI ARTS

Novověk – Německo (od 16. st.)

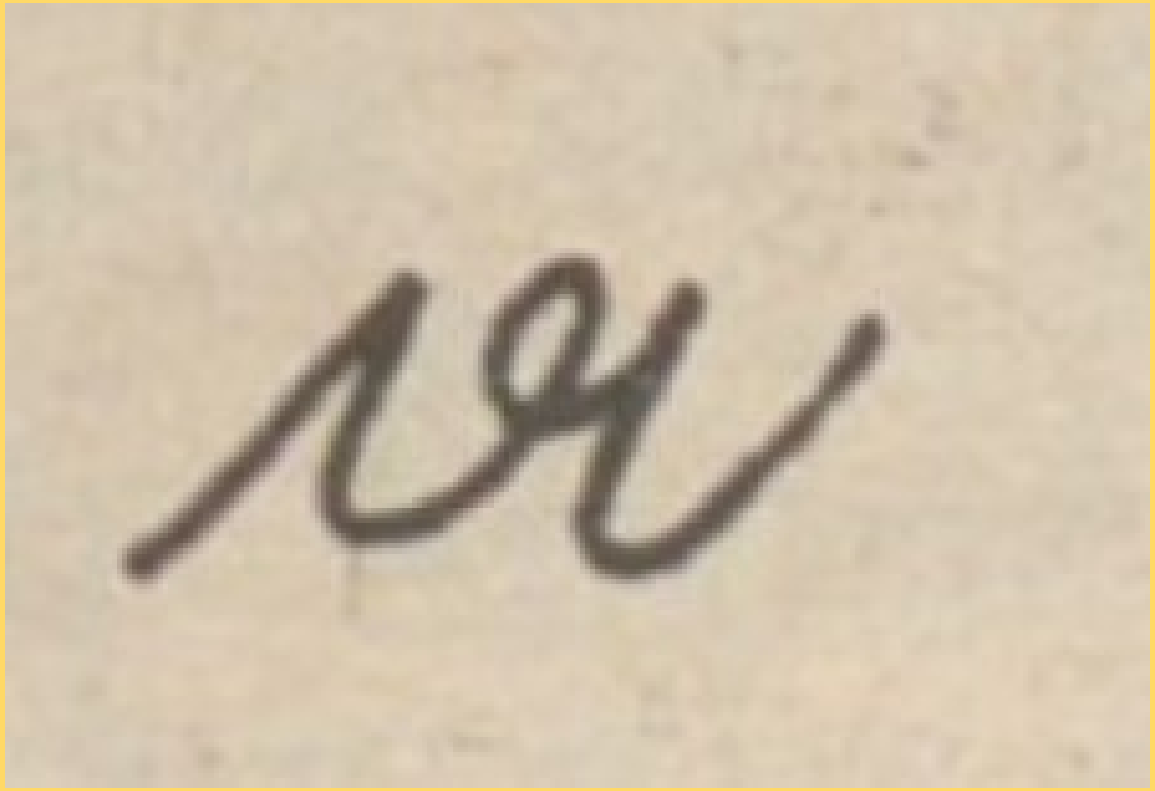

Kreslené německé novogotické písmo (**fraktura, Frakturschrift**) – původ v kaligrafické bastardě 15. st.

Německé novogotické polokurzivní písmo (**Kanzleischrift, Kanzlei**) – 16. a 17. století, zejména úřední písemnosti, později ustupuje kurentu.

Německé novogotické kurzivní písmo (**Kurrentschrift, kurent**) – základní typ novogotického písma, ustáleno kaligrafy a učiteli písma, zdvojování dříků některých písmen, spojování malými háčky, rovné tahy, ostré hroty.

Frakturschrift (16. stol.)

MUNI ARTS

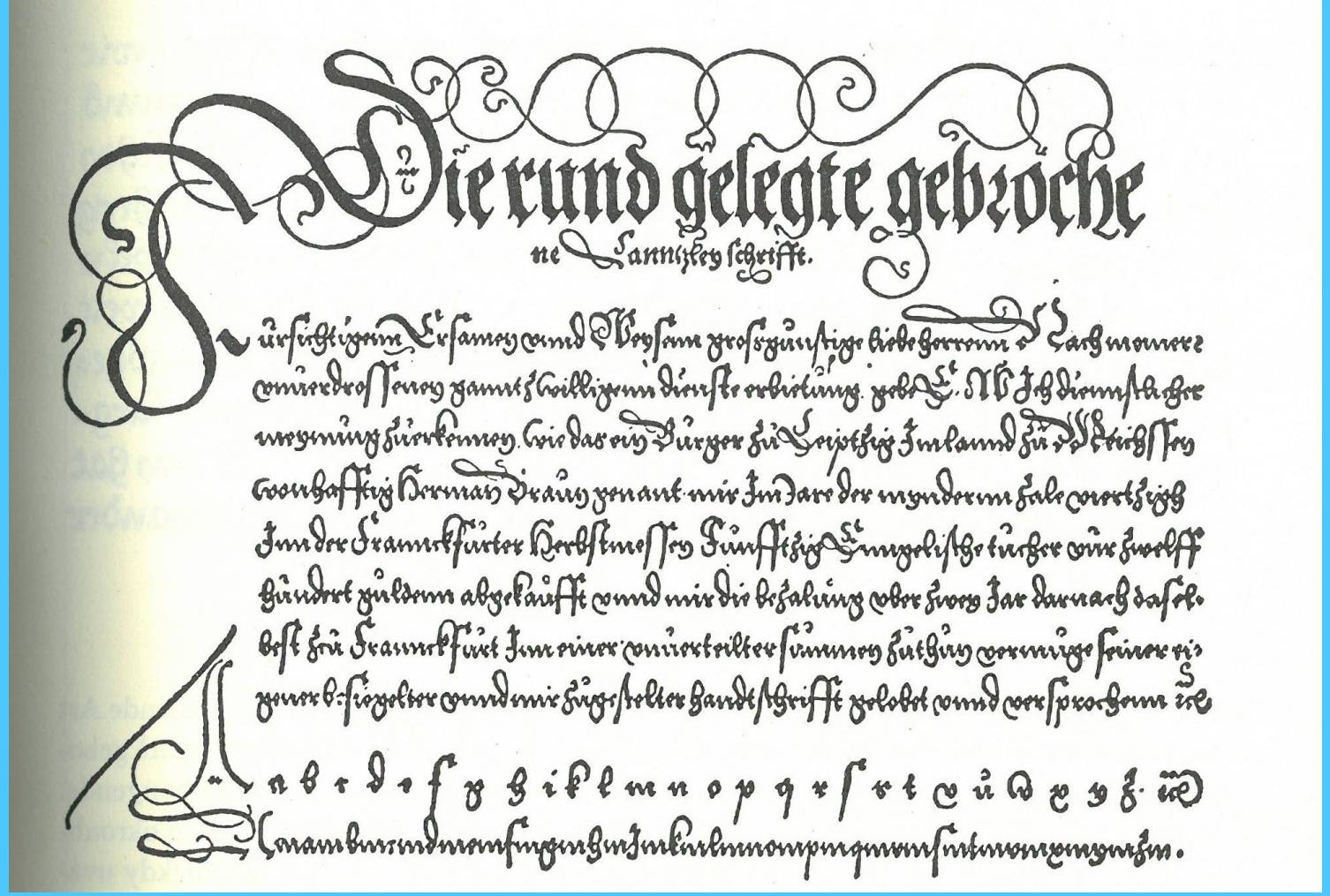

Kanzleischrift (16. stol.)

MUNI ARTS

Kurrent (16. stol.)

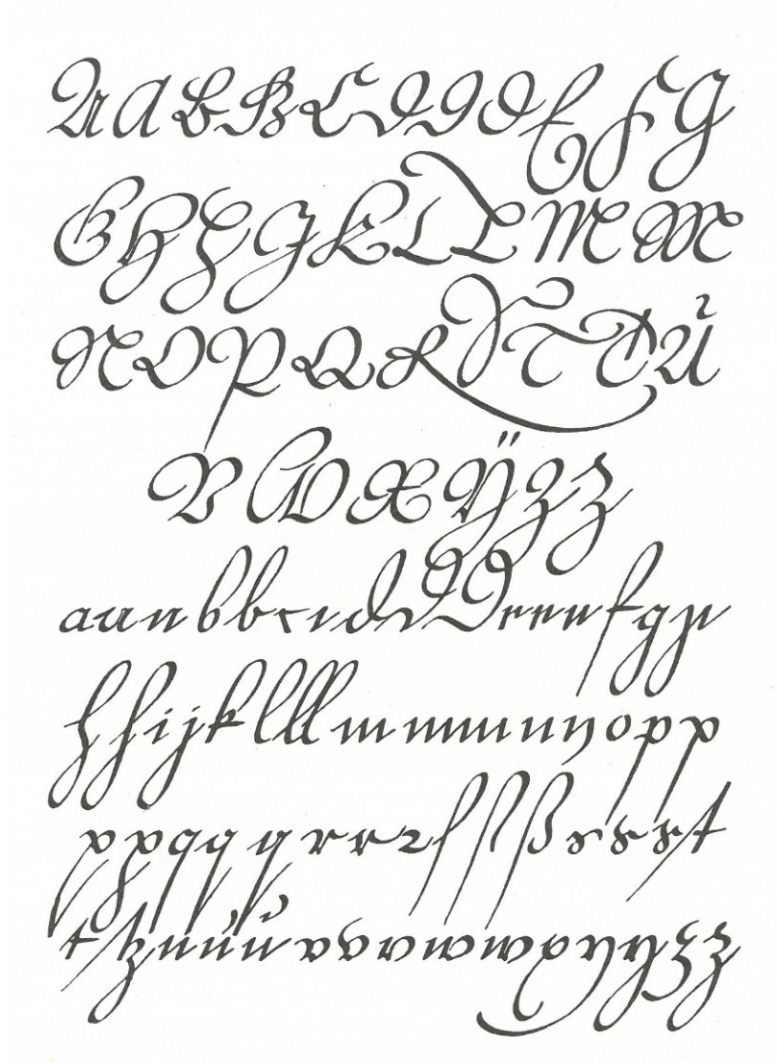

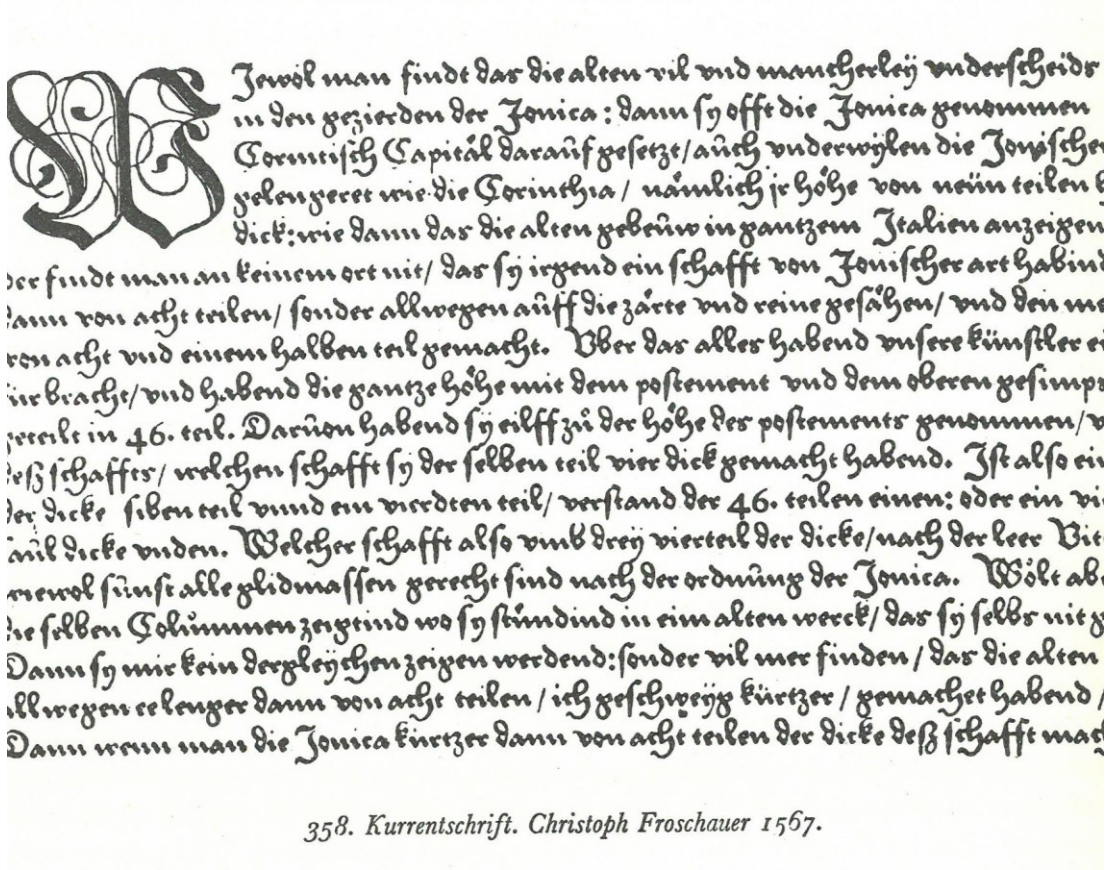

Wiewol man findt das die alten vil vnd mancherley vnderscheids
in den gezierden der Jonica: dann sy offt die Jonica genommen
Corintisch Capitäl darauf gesetzt/ auch vnderwylen die Jonische
gelengeret wie die Corinthia/ nämlich jr höhe von neün teilen
dick: wie dann das die alten gebeüw in gantzem Italien anzeigen
der findt man an keinem ort nit/ das sy irgend ein schafft von Jonischer art habind
dann von acht teilen/ sonder allwegen auff die zärte vnd reine gesähen/ vnd den me
von acht vnd einem halben teil gemacht. Vber das alles habend vnsere künstler e
für bracht/ vnd habend die gantze höhe mit dem postement vnd dem oberen gesimps
geteilt in 46. teil. Daruon habend sy eilff zu der höhe des postements genommen/ v
deß schaffts/ welchen schafft sy der selben teil vier dick gemacht habend. Ist also ei
der dicke siben teil vnnd ein vierdten teil/ verstand der 46. teilen einen: oder ein vi
taul dicke vnden. Welcher schafft also vmb drey vierteil der dicke/ nach der leer Vit
wiewol sunst alle glidmassen gerecht sind nach der ordnung der Jonica. Wölt ab
die selben Colümmen zeigtind wo sy stündind in eim alten werck/ das sy selbs nit g
Dann sy mir kein dergleychen zeigen werdend: sonder vil mer finden/ das die alten
allwegen ee lenger dann von acht teilen/ ich geschweyg kürtzer/ gemachet habend/
Dann wenn man die Jonica kürtzer dann von acht teilen der dicke deß schafft mac

358. Kurrentschrift. Christoph Froschauer 1567.

MUNI
ARTS

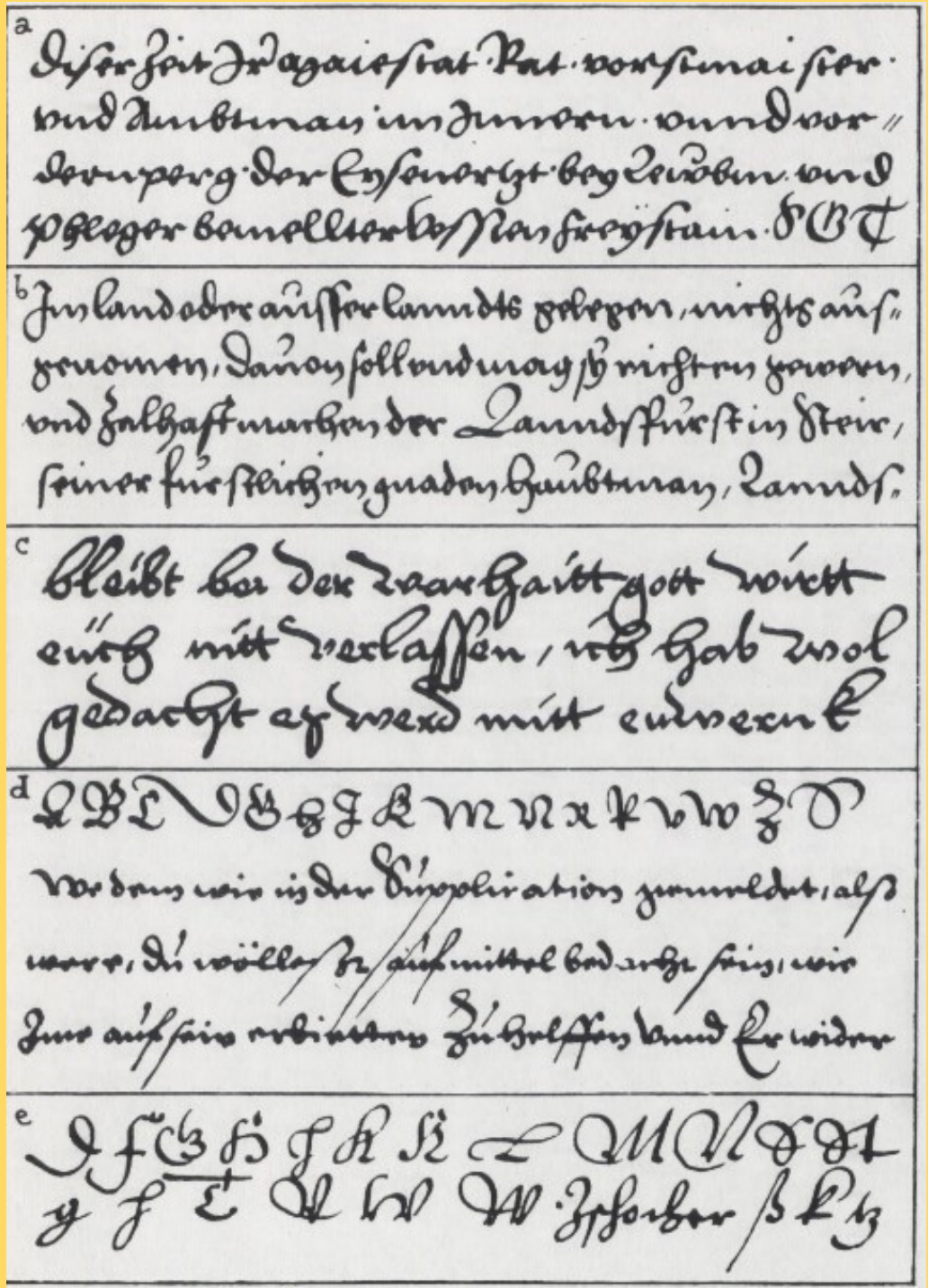

Německá novogotická kurzíva XVI. století (Kurentschrift, kurent)

c

bleibt bei der warhaitt gott wirtt
eüch nitt verlassen, ich hab wol
gedacht ey werd mitt euwern k

Novověk – české země

Písmo novogotické a humanistické.

- 1500-1775: rozmanitost druhů a typů novogotických písem (tradice domácí – české novogotické písmo navazuje na bastardu; i cizí – německá novogotická písma).
- 1775-1848: vítězství německého novogotického písma v Čechách; reforma nižších škol v habsburské monarchii (1774). Ve 30. letech 19. st. humanistická kurzíva v českých textech.
- 1848-1941: novogotické písmo v Čechách jen v německých textech; reforma německého písma 1941.

Česká novogotická polokurzíva (1519)

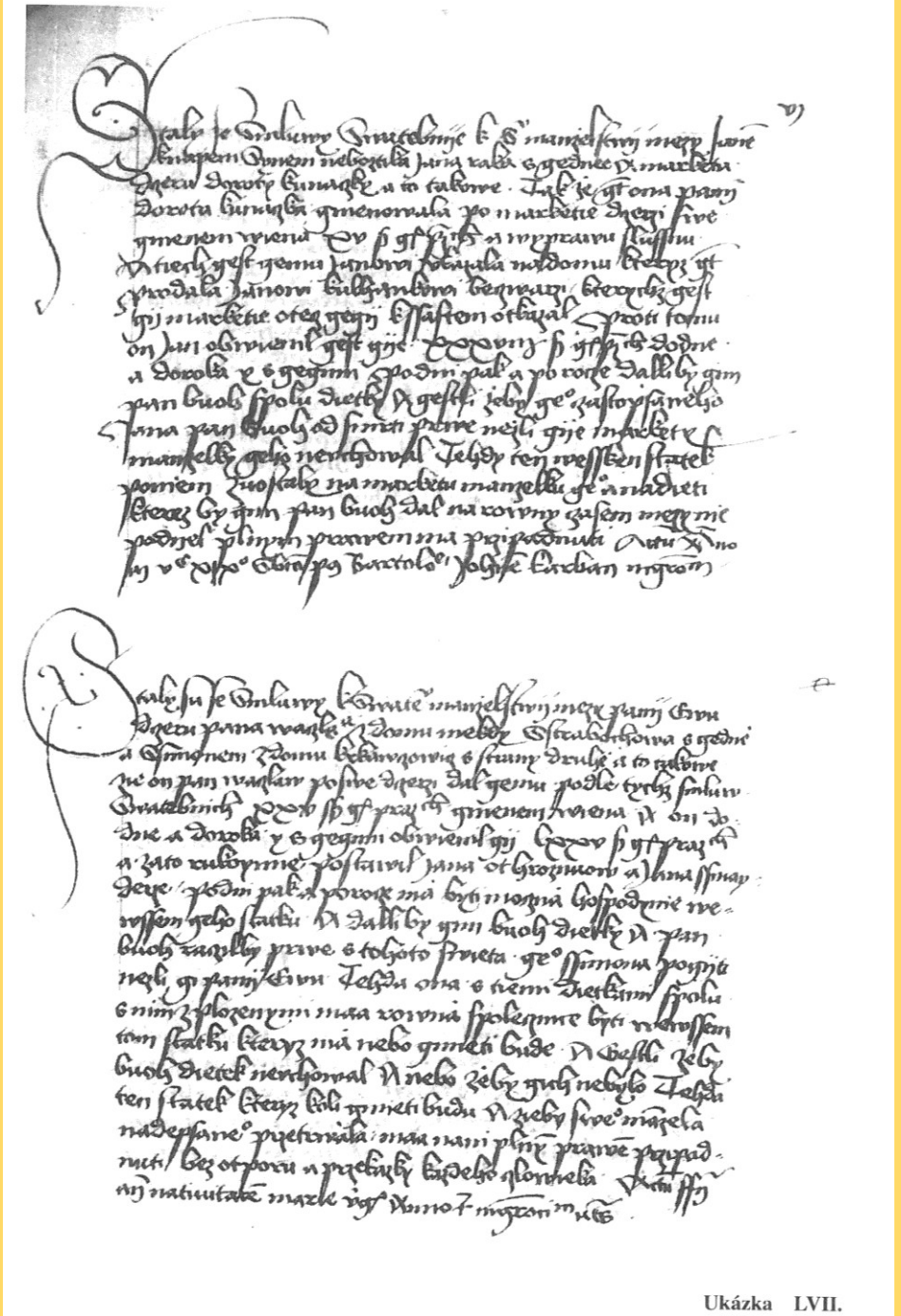

Ukázka LVII.

Novogotická kurzíva (18. stol.)

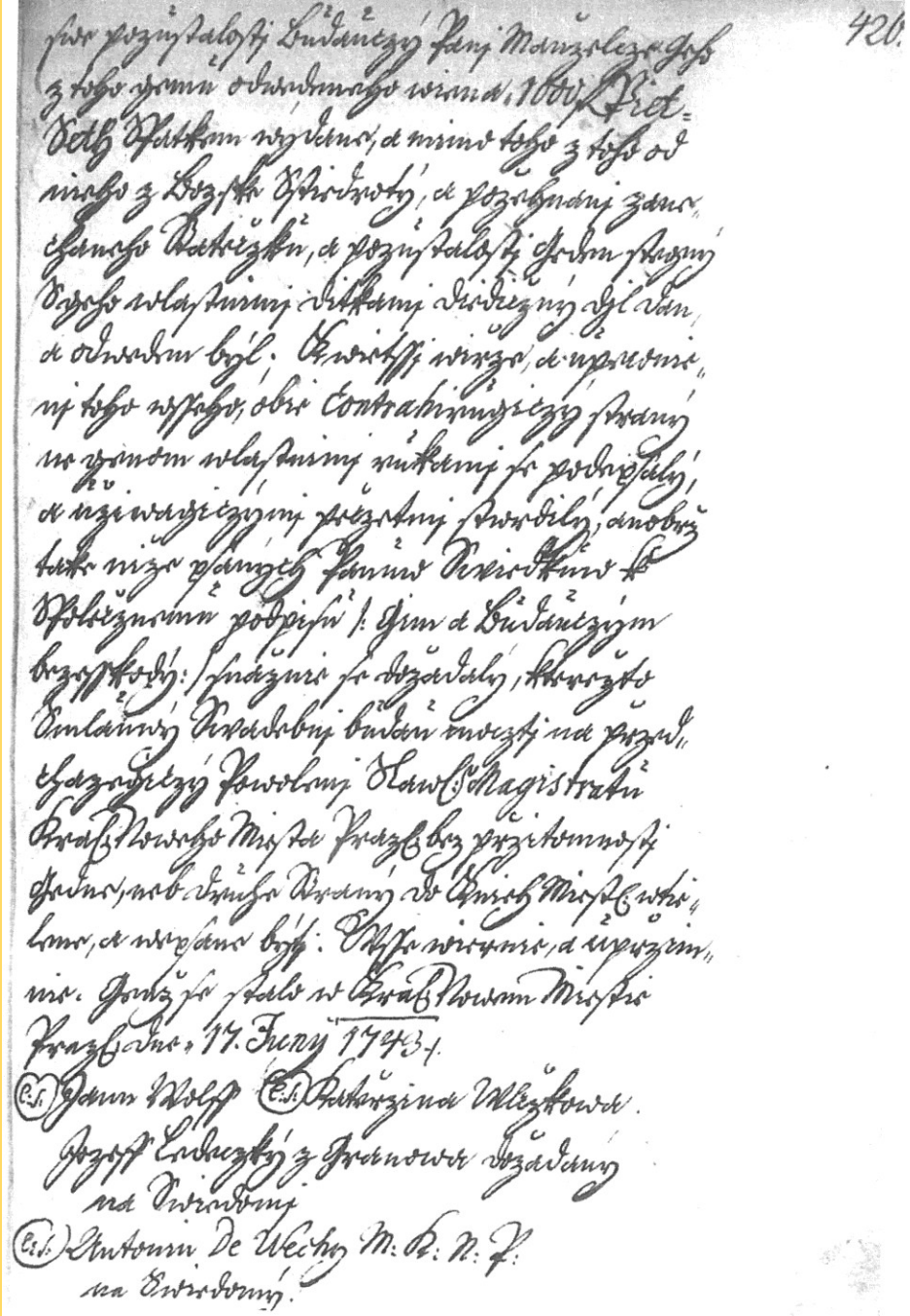

Ukázka XCIX.

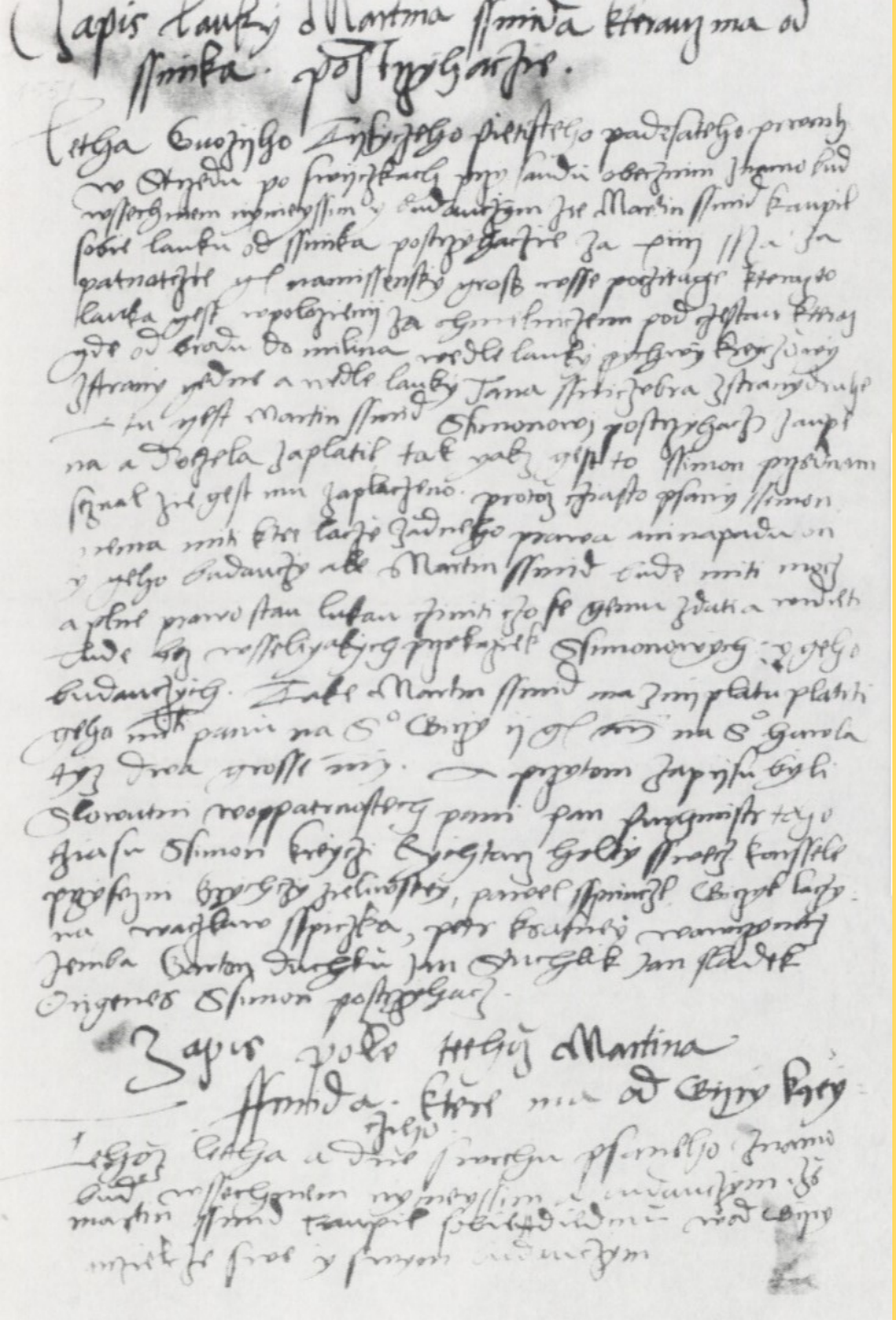

Česká novogotická kurzíva zběžná z roku 1551

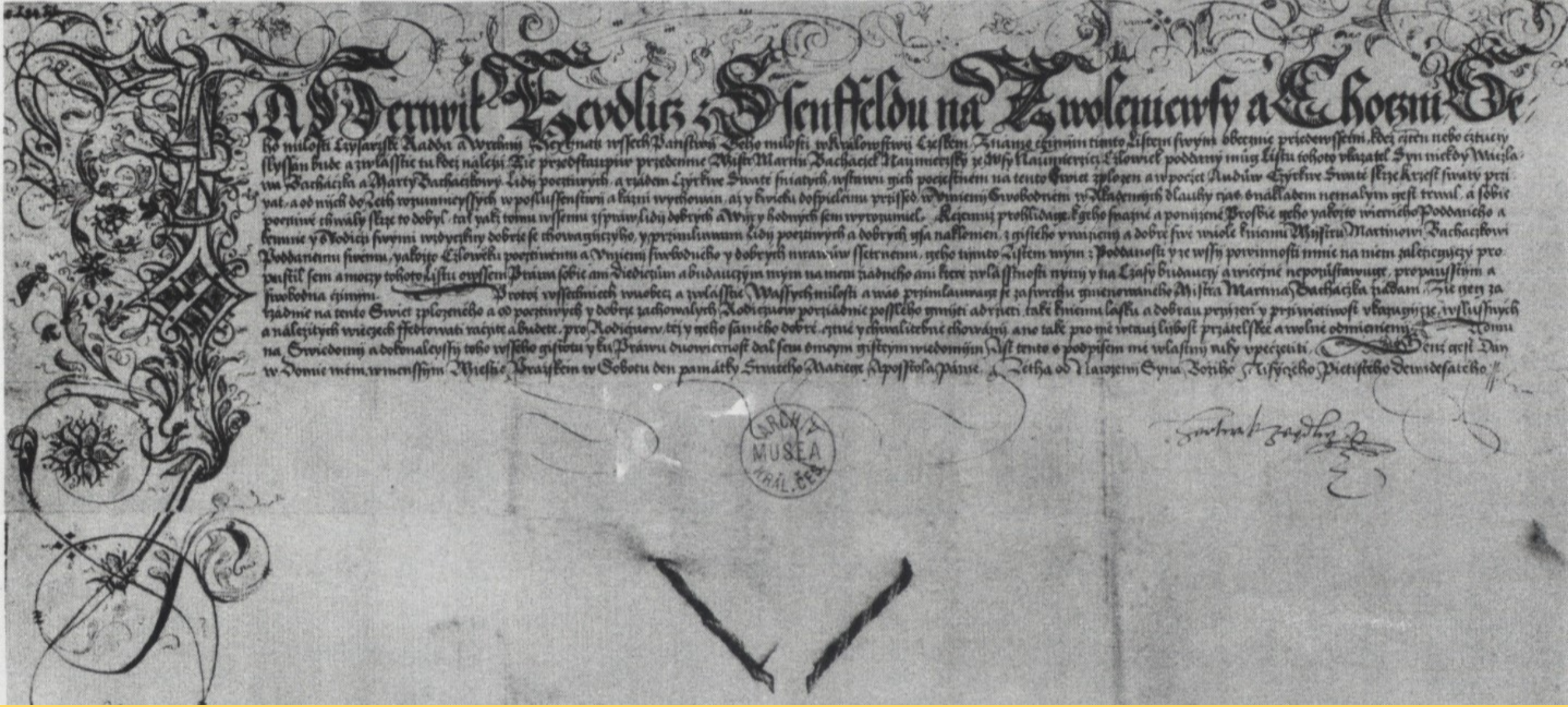

České novogotické kreslené písmo, česká novogotická kaligrafická polokurzíva (1590); Listina Hertvika Žejdlice ze Šenfeldu z 24. února 1590

Doporučená literatura

- EBELOVÁ, Ivana: Klíč k novověké paleografii. 3. vydání. Praha: Karolinum, Praha 2019.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka; Kašpar, Jaroslav a EBELOVÁ, Ivana: Paleografická čítanka. Praha: Univerzita Karlova - Karolinum, 2000.
- KAŠPAR, Jaroslav: Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím. 1.-2. sv. 3. vyd. Praha: SPN, 1987.
- PÁTKOVÁ, Hana: Česká středověká paleografie. České Budějovice: Veduta, 2008.
- ŠEBÁNEK, Jindřich: Základy pomocných věd historických. I. Latinská paleografie. 2. vyd. Praha: SPN, 1971.